

DELALET VE GÖSTERGE KAVRAMLARININ BELAGAT-GÖSTERGEBİLİM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Pınar DAĞ²

İnan GÜMÜŞ³

ÖZET

Simgesel sistemiyle görünür olan dil, onu kullanan bireyin evrene ve ögelerine bakışını, düşünüş biçimini sunar ve böylelikle toplumu seslendirerek ve topluma seslenerek yaşama eşlik eder. Anlamı inşa eden insan, dili konuşarak onu yeniden üretmiş olur. Bu da ancak dilsel göstergeler yoluyla gerçekleşebilmektedir. Sesin söze dönüşmesiyle gösterdiği şey; söyleniş, çağrışımları ve anlam alanları gibi birçok öge Doğu ve Batı dünyasında çeşitli boyutlarıyla araştırma konusu edilmiştir. Bunlar arasında kavram, kelime ve nesne arasındaki ilişkiler de yer almaktadır. Dile ait bu bilimsel disiplinlerin kapsamlı ve geçmiş bakımından en önemlilerinden biri belagattir. Sözü doğru, güzel, yerinde ve zamanında dinleyicinin durumunu gözetererek söylenmesiyle ilgilenen belagat, kullandığı malzeme bakımından ve çeşitli yönlerden göstergebilimle örtüşür. Bunda klasik belagatin ve Batı'daki çalışmaların, Aristo tarafından sistemleştirilen klasik mantıktan beslenmesinin payı vardır. Bu çalışmada İslam mantıkçılarının üzerine eğildiği delalet kavramı ile Saussure ve Peirce'in üzerinde durduğu gösterge kavramı ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Belagat, Delalet, Göstergebilim, Saussure, Pierce.

THE EVALUATION OF SIGNIFICATION AND SIGN IN TERMS OF THE RELATIONS WITH THE ELOQUENCE-SEMIOTIC

ABSTRACT

The language that is apparent with symbolic presents the way of thinking, and the view of universe and its factors the individual use. The language, therefore, accompanies the life by speaking out and speaking to the society. The man who builds the meaning reproduces it by speaking the language. This occurs only through the linguistic signs. Various elements such as the thing that the sound transforms into speech, its phraseology, its association, and lexical field have been research matter in the Eastern and Western World. The relationships among the notion, word and object are also included. One of the most important scientific disciplines related to the language in terms of its extend and past is the eloquence. The eloquence concerning the usage of the speech truly, well, appropriately, timely by looking out for the listener's situation matches up with the semiotics in terms of the materials it uses. The fact that classic eloquence and studies in the West are fed from the classic logic methodized by Aristotle contributes to it. In the study, the notion of the Islam logicians concern, and the notion of sign Saussure and Pierce concern are searched.

Key Words: Eloquence, Signification, Semiotics, Saussure, Pierce.

¹ Bu makale, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği tarafından Nevruz Zirvesi kapsamında düzenlenen *I. Uluslararası Dede Korkut Türk Kültürü-Tarihi ve Edebiyatı Sempozyumu*'nda sunulan ve yayımlanmayan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, pinardag@sdu.edu.tr.

³ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, inangumus@sdu.tr.

GİRİŞ

İnsan, bir parçası olduğu doğaya egemen olabilme güdüsüyle yaşamda var olur. Bu durum insanın, evren içerisinde güçlü bir özne olma uğraşısıyla ilintili görünmektedir ve dil bu uğraşının sonuca ulaşmasında aracı rolünü üstlenmektedir. Dil, bir yandan bilincimizin bilincine varma, düşünceyi mümkün kılma ve geliştirme, iletişim kurma ve bilgiyi koruma, saklama ve aktarma işlevlerini sağlarken öte yandan bireyin evren ve içindeki varlıklarla ilişkilerine yön verir (Erkman-Akerson 2008: 31-36). Karmaşık yapısına karşın dil; simgesel sistemiyle görünür olur, onu seslendiren bireyin evrene ve öğelerine bakışını, düşünüş biçimini sunar ve bununla birlikte içinde yer aldığı toplumu seslendirerek yaşama eşlik eder. Simgesel düzenin gerçekliği değiştikçe dilin belirgin kıldıkları da değişime uğrar.

Dili kullanarak anlamı inşa eden insandır. Onu konuşarak da yeniden üreticisi olur. Anlam inşa etmek, yaşamı anlamlı kılabilmek, diğerleriyle iletişim kurabilmek toplumsal uzlaşısı sonucu var olan dilsel göstergeler yoluyla olanaklı duruma gelebilmektedir. İnsanlar arasında bilgi aktarımını sağlayan dil, insan zihninde düşünce ve söz olarak doğar. Bu nedenle dil ile düşünce ve mantık arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. “Dil basit bir yardımcı değil, düşüncenin vazgeçilmez ortağıdır. İnsan beyninde kelimeler nesnelere imgeleriyle birlikte doğmuşlardır.” (Vendryes 2001: 21). Özellikle soyut düşünceler tasarlamak ve bunları ifade alanına dökülebilmek dil-düşünce ilişkisi noktasında dikkate değerdir. Sesin söze dönüşmesiyle beraber sözün neyi gösterdiği, söylenme biçimi, çağrışımları ve anlam alanları; kelimenin düşünceyi çözümleyip nesnel kılma, kavramı belirleme ve topluma aktarması gibi birçok konu Batı ve Doğu dünyasında çeşitli boyutlarıyla araştırma konusu edilmiştir. Bunlar arasında kavram, kelime ve nesne arasındaki ilişkiler de yer almaktadır. Özellikle “dil bilimi, gösterge bilimi, anlam bilimi, pragmatik sahalarında Batı dünyasında halen geliştirilmekte olan birçok teori ve teknik ile Türk-İslâm medeniyeti içinde gelişen mantık, fıkıh, belagat gibi bilim dallarının teori ve teknikleri arasında” (<http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=247>, Erişim Tarihi: 01.01.2018) belirli ilişkiler olduğu gözlenmektedir. Bu çalışma kapsamında, göstergebilimin temel dayanak noktasını oluşturan *gösterge* ile belagatin beyan bölümü içerisinde değerlendirilen *delalet* ilişkisi, belagat ve göstergebilimin sunduğu veriler ışığında ele alınmaya çalışılacaktır.

Belagat ve Göstergebilim

Söz (kelam) üzerine eğilirken mantıktan da beslenen belagat (Yılmaz Orak-Orak 2012: 224), bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında, anlamı en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir. Yazılı ve sözlü ifadenin mükemmel bir konuma ulaşabilmesi için teorik ve pratik temelleri ortaya koyar.

Belagat, “sözün oluşumunu birbirine bağlı üç halka hâlinde düşünür. Bu üç evre ya da üç halka, belagat biliminin ana dallarını oluşturur. Birinci evre ifadenin ya da sözün, oluşumu sırasında dilbilgisi kurallarına, halkın dil kullanım alışkanlıklarına (Klâsik belagat çalışmalarının son dönemlerinin en önemli belagatçilerinden Cevdet Paşa bunu 'ibâre-i müteârife' olarak isimlendirir) ve 'muktezâ-yı hâl'e (sözceleme hâlinin gereklerine) uygunluk aşamasıdır. Belagatin bu ilk aşama ile ilgilenen alt dalı 'meânî'dir. İkinci aşama, zihindeki tasavvurun doğrudan mı, dolaylı olarak mı ifade edileceği ile

ilgilidir. Sözün oluşumunun bu evresi ile 'beyân' ilgilidir. Üçüncü aşama ise ilk iki aşamadan çıkmış sözün eski ifade ile 'tezyîn'i, süslenmesi ve daha da estetize bir hâle getirilmesi aşamasıdır. Bu aşama 'bedî'nin konusudur." (Yılmaz Orak 2013: 243).

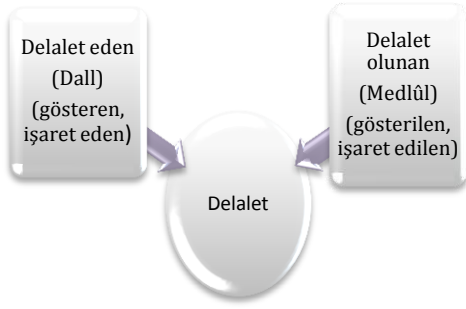
Ahmet Cevdet Paşa'nın "sözün fasîh olmak şartıyla muktezâ-yı hâle mutabık olması" (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 4) biçiminde tanımladığı belagatin; sözün doğru, güzel, yerinde ve zamanında, dinleyicinin durumunu gözeterek söylenmesinin kurallarını çizerken asıl malzemesinin dil olması nedeniyle belirli noktalarda dilbilimle ve göstergebilimle kesiştiğini söylemek olanaklıdır.

Antik Yunan düşünürlerinin başlattığı, özellikle Fransızların sürdürdüğü *dilbilgisi* adı altında yapılan çalışmalar, yerini sonraları *betikbilime* bırakır. Yapılan bu çalışmaların katkılarıyla beraber sonraları dillerin birbiriyle karşılaştırılabileceği düşüncesi *karşılaştırmalı dilbilgisinin* doğmasını sağlar (Saussure 2001: 27-32). *Gösterge* kavramı ise *semeion* şeklinde, MÖ 5. yüzyılda Antik Yunan'da hekim Hippokrates ve felsefeci Parmenides tarafından kullanılır. Stoacılarla birlikte mantık ve dil alanındaki tartışmalarda ortaya çıkan ve *gösteren* (*semainon*) ile *gösterilen* (*semainomenon*) arasındaki karşıtlığa dayanan görüşlerden sonra 17. ve 18. yüzyıllarda Locke, Leibniz, Diderot, Condillac, Lambert gibi felsefeciler göstergelerle ve anlam taşıyan biçimlerle ilgili çalışmalar yürütür. Böylece özellikle John Locke ve J. H. Lambert'in etkisiyle 19. yüzyılın başlarında *semiyotik* terimi ve üzerine yapılan çalışmalar dikkati çeker. Çağdaş anlamdaki göstergebilimin, 20. yüzyılın başlarında çalışmalarını gerçekleştiren iki öncüsü vardır (Rifat 2009: 27-30). İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün ve Amerikalı Charles Sanders Peirce'in çalışmaları çağdaş dilbilimin temelini oluşturur. Böylelikle dil araştırmaları dil dışındaki işaret sistemlerini de içine alacak biçimde genişleyerek göstergebilimin temelleri atılmış olur (Erkman-Akerson 2005: 49). Ferdinand de Saussure'e göre dil, *göstergelerden* oluşan bir *dizge*dir. Dilin kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir sistem olduğunu ve bir dizgede tek başına alınan öğelerin bir anlamının olmadığını, ancak dizgenin diğer öğelerle ilişkileri ve bağıntılarıyla anlam kazandığını ileri sürer. Ayrıca Saussure *dil* ve *söz*ü birbirinden ayırır; dilin nedensizliği ve çizgiselliği ile ilgili görüşler geliştirir (Kıran ve Eziler Kıran 2001: 112-114). Bu anlamda klasik belagat çalışmaları ile Batı'da yürütülen dil temelli çalışmalar, temel olarak Aristo'nun mantık anlayışına uzandığı için belirli noktalarda birleşmektedir. Örneğin dilin bir dizge olarak değerlendirilmesinin klasik belagatteki *fesâhat*; dil-söz ayrımının *meâni*; dilin nedensizliğinin *beyân*; dilin çizgiselliğinin de *isnâd* bölümleriyle benzeştiği (Yılmaz Orak 2013: 337-341) ileri sürülmektedir. Bu benzeşimlerden biri de İslam mantıkçılarının üzerine eğildiği, klasik belagatte yer alan *delalet* kavramı ve diğeri Saussure ve Peirce'in üzerinde durduğu *gösterge* kavramıdır.

Delalet

Sözlükte 'yol gösterme, kılavuzluk etme' gibi anlamlara gelen *delalet*, zihnin bir şey hakkındaki bilgiden başka bir şeyin bilgisine ulaşması anlamına gelen mantık ve fıkıh terimidir. Bunun yanında dil, edebiyat, cedel gibi bilimleri de yakından ilgilendirir (Bolay 1994: 119). Bilindiği gibi belagatte yer alan *delalet* konusu temelini mantık biliminden alır. Bir objenin zihindeki tasavvurları olan *kavram*, bazı işaretlerle ifade edilir. Bu işaretler

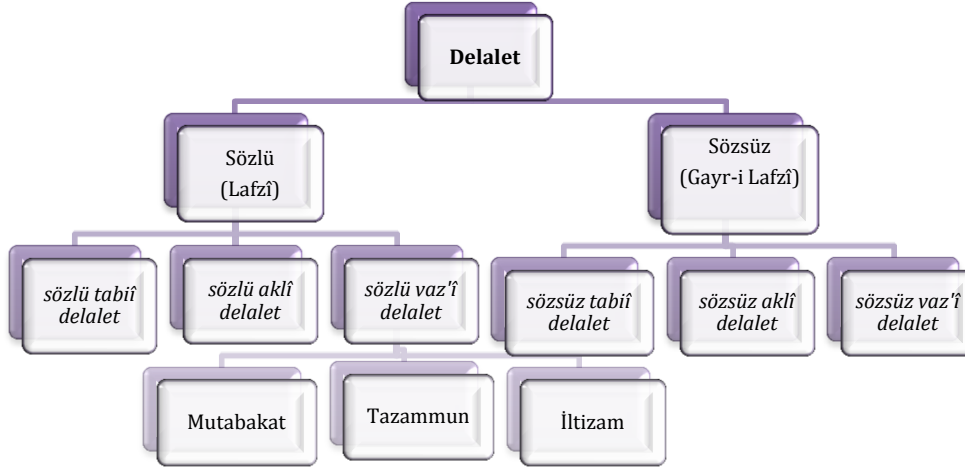
sözlü ya da sözsüz olur. İslam mantıkçıları bunları *delalet* başlığı altında inceler. İbni Sina, Razî, Fenarî, Gelenbevî, Ahmet Naim gibi isimler *delalet* etrafında görüş geliştirmişlerdir. Gelenbevî, İbni Sina'nın mantığın bölümleri arasına soktuğu *delaleti*, 'kendisini anlamaktan başka bir şeyi anlamak hasil olacak şekilde bir şeyin olmasıdır' biçiminde tanımlamaktadır. Bu tanım Gelenbevî'den öncekilerde de vardır fakat bazı

farklılıklar göze çarpar. Örneğin Razî *delaleti*, 'bir şeyin, bilinmesinden başka bir şeyin bilinmesini gerektiren bir hâlde olmasıdır' şeklinde tanımlarken çağdaşı Fenarî, 'bir şeyin, idrâkinden (başka bir şeyin) idrâki yahut zannı gerektirir bir hâlde olmasıdır' biçiminde tanımlamaktadır. Ahmet Naim ise, 'bir şeyin öyle bir hâl üzere olmasıdır ki onu bilmek şey-i ahiri bilmeği istilzam eder' şeklinde bir görüş getirir (Bingöl 1993: 19; Filizok 2001: 11-13). Bu anlamda, bir şey hakkındaki bilgiden, başka bir şeyin bilgisine ulaşılması anlamına gelen *delalet* iki yönlüdür.

Gelenbevî bunlardan birincisine *delalet eden (dall)*, ikincisine *delalet olunan (medlül)* adını verir. Bu durumda *delalet eden (dall)*, onu anlamaktan başka bir şeyi anlamak hasil olan şey; *delalet olunan (medlül)*, kendisi anlamak başka bir şeyi anlamaktan ortaya çıkan şeydir (Bingöl 1993: 19). Gelenbevî'ye göre *delalet eden* vasıtasıyla *delalet olunanın* meydana gelmesi devamlılık ifade eder, bazen olur bazen olmaz değildir. Bu iki mefhum arasındaki devam, ona göre belirti ve ipucu ile aralarındaki lüzumdan ibarettir (Bingöl 1993: 19). Buna göre, bir nesnenin iki anlamı vardır; bir nesne hem kendisidir, kendisini anlatır (*dall*); hem kendisi vasıtasıyla bir başka şeyi anlatır (*medlül*). Gelenbevî *delaleti* oluşturan yapıyı ortaya koyduktan sonra, *delaleti* önce sözlü *delalet (lafzî)* ve sözsüz *delalet (gayr-ı lafzî)* olarak iki kısma ayırır. Her kısmı ayrıca *delâlet-i vaz'iyye*, *delâlet-i tabiiyye* ve *delâlet-i akliyye* olarak üç kısma böler. Mantıktaki *delalet*, *delâlet-i vaz'iyyedir*. Gelenbevî, 'delalet-i vaz'iyye'yi İbni Sina'da olduğu gibi *mutabakat*, *tazammun* ve *iltizam* olarak ayrıca üçe ayırır⁴ (Filizok 2001: 11).

⁴ Ahmet Naim *delalet* sınıflandırmasını daha farklı bir biçimde ele almıştır: "Delâletin bizdeki enva'ı üçtür: Delâlet-i akliyye, delâlet-i tabiiyye, delâlet-i vaz'iyye. Bunların herbiri de ya 'lafzî' veya 'gayr-ı lafzî' olur ki delâletin enva'ı altıya çıkmış olur. Kitabımızın bu kısmında yalnız devâll-i tabiiyye (signes naturels) ile devâll-i vaz'iyye (signes artificiels)den bahsedilmiştir. Mamafih, delâlet-i vaz'iyyenin enva'-ı selâsesinden -ki 'delâlet-i mutabakat', 'delâlet-i tazammun' ve 'delâlet-i iltizam'dır - burada hiç bahsedilmemiştir. (Batılılar günümüzde sun'î işaretler 'devâll-i vaz'iyye' (signes artificiels) ve tabii işaretler 'devâll-i tabiiyye' (signes naturels) ayırımını hâlen kullanmaktadır." (Filizok 2001: 11).

Yukarıda işaret edildiği gibi, bir şeyin anlaşılmasının başka bir şeyin daha anlaşılmasını gerektirmesi durumu olan *delalet*, *sözlü* veya *sözsüz* olur ve '*tabii*', '*aklî*' ve '*vaz'î*' biçiminde üçer üçer ayrılarak *delalet*in altı şekli meydana gelir. Bunlar şöyle tanımlanabilir: Bazı farklılıklar olmasına rağmen insanların ortak olarak kimi ağrı ve belirli duygular karşısında çıkarttıkları 'oh', 'of' gibi doğal seslere karşılık gelen ve zihnin *delalet eden* ve *delalet olunan* arasındaki psikolojik, fizyolojik gibi birtakım ilişkilerle bilgiye ulaşması *sözlü tabii delalet*; 'Kim o?' diye kapının arkasındaki kişiye seslendiğimizde onun 'benim' demesiyle onun komşumuz 'Ahmet Bey' olduğunu anlamamız dışarıdan duyulan bir sesin ya da sözün sahibini imlemesine karşılık gelen zihnin *delalet eden* ve *delalet olunan* arasında var olan zorunlu ve doğrudan bir ilişki aracılığıyla bilgiye ulaşması *sözlü aklî delalet*; 'insan' teriminin 'konuşan hayvanı' imlemesi gibi bir şeyin ne olduğunu veren *delalet eden* ve *delalet olunan* arasında ortak kabul görmüş bir iletişim ve uzlaşıya dayalı ilişki ile zihnin bir bilgiye ulaşması *sözlü vaz'î delalet*; düşmanını ya da sevdiğini gören bir kişinin yüz ifadesinin değişmesi ya da bir kedinin köpeği gördüğünde tüylerini kabartması türünden imlemelere karşılık gelen *sözsüz tabii delalet*; görülen bir dumanın ateşin yandığını, bir tavşanın ayak izini gören avcının oradan bir tavşanın geçtiğini anlaması gibi bir nesnenin ya da bir şeyin görünmesiyle ya da algılanmasıyla başka bir nesne ya da şeyin olduğunu algılamaya karşılık gelen *sözsüz aklî delalet*; trafik işaretleri ya da matematik sembolleri gibi çeşitli işaretlerin özel anlamları imlemesine karşılık gelen *sözsüz vaz'î delalet* (Öner 2017: 31-32).

İbni Sina, sözün manaya *delalet*inin *mutabakat*, *tazammun* ve *iltizam* olmak üzere üç şeklinin olduğu düşüncesindedir. Gelenbevi tarafından da devam ettirilen bu görüşe göre; üçgen lafzının üç kenarla çevrilmiş şekle *delalet* etmesi, aslan lafzının bilinen yırtıcı hayvanı göstermesi gibi lafzın sırf o mana için konulmuş olmasıyla meydana gelmesi yani konusu olan mananın tamamına *delalet* etmesi *mutabakat (uygunluk) yoluyla delalet*, üçgenin şekle *delalet* etmesi, bir insan için kullanılan aslan lafzıyla o hayvanın gücünün ve cesaretinin kastedilmesi gibi mananın, lafzın kendisine mutabık düştüğü mananın bir cüzü olmasına, bir bölümünü ifade etmesine *tazammun (içlem) yoluyla delalet*, tavan lafzının duvara, insan lafzının yazı yazma sanatına kabiliyetli olana *delalet* etmesi gibi lafzın konulduğu mana için zihinde gerekli olanın, hariçteki bir şeye *mutabakat* ile bir

manaya delalet etmesi *iltizam (gereklilik) yoluyla delalettir* (Bolay 1990: 68-69, Ahmed Cevdet Paşa 2000: 15, Saraç 2016: 100-101).

Gösterge

Göstergebilim, Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri (Cours de Linguistique Générale)* adlı eserinde gelişimini başlattığı, Charles Sanders Peirce, Pierre Guiraud, Roland Barthes, Claude Lévi Strauss gibi adların geliştirdiği bilim dalıdır. Göstergebilim bir bilim olarak dilbilimden daha sonra geliştirilmiş ve dilbilimin içinde düşünülmüş olmakla birlikte zaman içerisinde dilbilimden daha genel olduğu sonucuna varılmış ve daha üst bir birim olarak değerlendirilmiştir (Yılmaz Orak 2013: 357). Bu bağlamda göstergebilimin dildeki anlamın yanında dil dışındaki bütün anlam ve göstergelerle ilgilendiğini söylemek gerekir. Bu alanlar tarafından *çiftlekli göstergeler dizgesi* olarak anlandırılan dili kavrayabilmek için *göstergenin* tanımlanması gereklidir. Kendisi dışında bir nesne ya da olguyu gösteren nesne ya da olgu *gösterge*dir. Bir başka şeyin yerini alabilmesini sağlayan özellikler taşıdığından kendi dışında bir nesne, olgu, varlık belirtebilir. Bu nedenle genel olarak kendisi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb. olarak tanımlanır (Rifat 2009: 11). Algılanabilir nitelik taşır ve bu imge başka bir uyarının imgesine bağlıdır. Çağrışımlar ön plandadır. Örneğin duman ateşin; çatak kaşlar kızgınlığın; köpek sözcüğü bir hayvanın göstergesidir (Vardar 2001: 72). Göstergenin, biri dilin ses-biçim etkileşimine dayanan *gösteren*, diğeri anlam-kavram etkileşimine dayanan *gösterilen* olan bir ikilikten oluştuğu ve aralarındaki ilişkinin nedensiz ve çağrışımsal olduğu kabul edilmektedir (Hengirmen 2009: 195). Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde gösterge kavramı etraflı olarak değerlendirilmiştir:

“Genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak, dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim, (im de denir). Dil bir göstergeler dizgesidir. F. de Saussure'ün tanımladığı biçimiyle dil göstergesi, ilişkin olduğu gerçeğe doğal bir bağıntı kuran *belirtiden*, saymaca olmasına karşılık nedenlilik de içeren ve daha çok görsel olan *simgeden* hem nedensiz ya da buyrultusal, hem de saymaca olmasıyla ayrılır. Göstergenin öğelerini (gösteren ve gösterilen) birleştiren bağ doğal değildir, buyrultusal ya da nedensizdir ve saymacadır. Yansımalar bile toplumdaki topluma değişir. Göstergeler, gösterenleri aracılığıyla çizgisel biçimde, söz zincirinin birimleri olarak gerçekleştirir. Öte yandan, gösterge ayrımsal niteliklidir; hem gösteren, hem gösterilen düzleminde bağıntı kurduğu öbür benzer öğelerle belirlenir ve bir dizge içinde yer alır.” (Vardar vd. 2007: 106).

Görüldüğü üzere *dilsel göstergelerin* temel özelliği birbirinden ayrı düşünülemezken iki düzlemi içermeleridir. *Gösterge* temelde özü bakımından ikili bir ilişkiye dayanır. Bunların biri *gösteren* (işaretleyen) diğeri ise *gösterilen* (işaretlenen) olarak adlandırılır.

Saussure'deki *gösterge* kavramı ikili bir yapıdadır (dyadic). Bir *gösterenle* bir *gösterilenden* oluşur. Dildeki her birim yalnızca bir *gösterge*dir ve temsil ettiği varlığın kendisi değildir. Zihnimizde herhangi bir şekilde oluşan şey, bir sözcükle dışavurulur. Zihnimizdeki kavramlar soyuttur ve bizler gerçek dünyadaki varlıklar hakkında

oluşturulan kavramlara adlar yakıştırırız. Bu kavram ve ona yakıştırılan ad, *dilsel göstergeyi* meydana getirir. Kavramların adlandırılması ise *rastlantısal, nedensiz ve uzlaşımsaldır*. Örneğin zihnimizde yer alan kedi kavramı; geçmiş, şimdi ve gelecek, bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm olası kedileri kapsar. Kedi kavramı zihnimizde gerçek, koşturan kedilerin var olduğunu ifade etmez. Soyut olan bu kavramı dışavurmak istediğimizde somut bir dışavurum şekli bulmamız gerekir. Bu iş biraz, suyu taşımak için kaba ihtiyacımız olmasına benzer. Kavramın dışavurum aracı da söylediğimiz ya da duyduğumuz sözcüktür. Sözcüğün karşımızdakinin kulağına varması için, somut bir edim gerekir. Bunun için bazı sesler çıkarırız. Bu sesler, başka bir deyişle titreştirdiğimiz hava ve havada böylece oluşan somut ses dalgaları karşımızdakinin kulağına ulaşır, oradan karşımızdakinin beynine gider, çözümlenir ve onun zihnini uyararak, onun da kedi kavramına varmasını sağlar. Bu işlemin gerçekleşebilmesi için, bizim kedi kavramını hangi seslerle dışavuracağımızı bilmemiz, karşımızdakinin de duyduğu sesleri nasıl yorumlayacağını bilmesi gerekir. Yani, her dilde kedi kavramına takılmış ve o dili konuşanların üstünde uzlaşmış oldukları somut bir ad, bir dışavurum şekli, bir sözcük vardır. Saussure'e göre zihnimizdeki soyut kavram *gösterilen*, somut dışavurum biçimi *gösterendir* (Erkman-Akerson 2005: 94-95). *Göstereni gösterilenle* birleştiren bağ *nedensizdir*. Aynı dili kullanan bireyler arasındaki anlaşmadan kaynaklanan *saymaca* bir bağ vardır ve *gösteren* ile *gösterilen* arasındaki bağ *rastlantısal*dır. Nitelikleri bakımından göstergeler *doğal göstergeler ya da belirtiler* ve *yapay göstergeler ya da belirtkeler* olmak üzere iki türe ayrılabilir. Doğal dış gerçek düzleminde ya da doğada var olan bağlantılara, olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerine dayanır ve dolaysız biçimde algılanabilir; böyle algılanmayan olguların varlığını gösterir. Duman ateşin varlığını, vücut sıcaklığının belli bir sınırı aşması doğal bir neden-sonuç bağıntısı aracılığıyla hastalığın göstergesi sayılır. Yapay göstergeler ya da belirtkelerde ise belli bir anlamı aktarma, bildirişimi gerçekleştirme amacına yönelik olan bu göstergeler toplumsal niteliklidir ve iki alt türe ayrılabilir: *Görüntüsel ya da yansıtıcı göstergeler* ile *saymaca ya da uzlaşımsal göstergeler*. *Görüntüsel ya da yansıtıcı göstergeler*, dış gerçekliği benzerlik izlenimi uyandıracak biçimde yansıtırlar ve değinilen olguları andıran özellikler içerirler. Fotoğraf, resim, çizim bu öbeğe girer. Nedeni açıklanabilen insan yapısı göstergelerdir. *Saymaca ya da uzlaşımsal göstergeler* ise örtülü bir toplumsal anlaşmaya dayanırlar ve anlamlarını bir tür toplumsal sözleşmeden alırlar. Dilsel göstergeler gibi simgeler de bu öbeğe girer. *Gösterilen* anlamla *gösteren* biçim arasında doğal bir bağ izine rastlanırsa da simgenin değeri ancak belirli bir çevrede geçer, bu nedenle de saymacalık ve görecelik içerdiği söylenebilir (Vardar 2001: 72-75).

Ferdinand de Saussure'ün görüşleri ve *gösterge* ile ilgili belirlemeleri göstergebilimin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Sözü edilen alanın bağımsız bir disipline dönüşmesine katkı sağlayanlardan biri de felsefeci, mantıkçı ve matematikçi Charles Sanders Peirce'tir. Peirce özellikle *dil dışı göstergelerin* sistematik analizi konusunda ön plana çıkmıştır.

"Bütün (...) olguları kapsayan bir göstergeler kuramı tasarlayan Pierce mantıkla özdeşleştirdiği göstergeler kuramı bağlamında bağıntılara ilişkin evrensel bir dizge oluşturmak, göstergebilimsel olguların eksiksiz bir sınıflandırmasını yapmak istemiş, göstergeyi üç sözcüklü bir kendilik olarak

tasarlamıştır: Bir 'representamen', yani bir gösterge (sign); bir nesne (object) ve bir yorumlayan (interpretant)." (Aktulum 2004: 3).

Pierce'e göre dış dünyadaki diğer tüm nesnelere, bilgi ve düşünme *gösterge* niteliği taşır. Her gösterge bir göstergeler zinciri içinde yer alır ve her bakımdan devingendir. Pierce'e göre gösterge üç düzlemlidir (triadic). Öncelikle duyularımızla algıladığımız somut bir biçimle karşılaşırız, bu somut biçimle temsil ettiği şey arasındaki ilişki, ikinci aşamayı oluşturur. Göstergenin somut biçimini algılamakla, onun neyi temsil ettiğini anlamak arasına ise bir yorum süreci girer. Bu ise üçüncü aşamadır. Peirce göstergeleştirme aşamalarını yani daha önceki bir oluşum sürecini ön plana çıkarır. Peirce ayrıca, dil dışı göstergelere çok önem verir (Erkman-Akerson 2005: 109-110). Peirce *göstergeleri*, önce kendi oluş biçimleriyle (representamen), nesnelere (gönderge) ve yorumlayıcılarla (interpretant) kurdukları ilişkiler açısından üç temel öbeğe ayırır, daha sonra bunları yeniden üçe ayırır ve ilerleyen safhalarda daha ayrıntılı ayrımlara ulaşır. Göstergenin nasıl olduğuyla ilgili olan birinci öbek; *nitel, tikel ve kavramsal* gösterge türlerini kapsar. Gösterge ile nesne arasındaki ilişkiyi öne çıkaran ikinci öbek; *görüntüsel gösterge, belirti ve simgeyi* kapsar. Üçüncü öbek ise ilk gösterge ile yorumlayıcı gösterge arasında kurulan ilişkiyle ilgilidir ve *terim, önerme ve savı* içerir (Erkman-Akerson 2005: 111-113). *Göstergenin* nesne ile ilişkisini irdelediği ikinci öbeğe yerleştiği *görüntüsel gösterge* (Alm. ikon, Fr. icone, İng. icon) geometrik bir çizgiyi canlandıran, kurşun kalemle çizilmiş bir çizgi, bir resim, fotoğraf gibi belirttiği şeyi doğrudan temsil eden ve canlandıran *gösterilen* ile *gösteren* arasındaki *benzerlik ilişkisiyle* ortaya çıkar; *belirti* (Alm. index, Fr. indice, İng. index) dumanın ateşi çağrıştırması örneğinde olduğu gibi iki öge arasındaki gerçek *çağrışıma* dayanan ve bitişiklik ilişkisi kuran, nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan göstergedir ve *gösteren* ile *gösterilen* arasında fiziksel veya iz sürülebilecek mantıksal bir bağın olması söz konusudur; *simge* (Alm. symbol, Fr. symbole, İng. symbol) terazi figürünün adaleti simgelemesi gibi insanlar arasında *uzlaşmaya* dayalı olarak oluşan ve yorumlayanın yokluğunda kendisini *gösterge* yapan özelliği yitirecek olan göstergedir (Rifat 2009: 30-32). Bir dil içerisinde yer alan ses yansımaları sözcükler (şırıl şırıl, fokur fokur vb.) benzerlik ilişkisiyle *ikona*, kişilere takılan lakaplar (Topal, Sarı, Sivri vb.) fiziksel veya iz sürülebilecek mantıksal bağıyla *belirtiye*, selamlaşma kalıp sözleri ve şekilleri ise *simgeye* örnek oluşturabilir.

Görüldüğü üzere Saussure *göstergelerin* toplumsal işlevi üzerine yoğunlaşırken Peirce *göstergelerin* ilişkilerini ve mantıksal işlevini vurgular. Peirce'in mantıksal kökenli göstergebilim anlayışı karşısına Saussure toplumsal nitelikte bir inceleme çıkarır (Aktulum 2004: 4). Saussure'ün gösteren ve gösterilenden oluşan ikili bir sistem üzerine kurduğu gösterge, Peirce için nesne, yorumlayan ve göstergenin de dâhil olduğu üçlü bir model üzerine oturur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Belagatte yer tutan, zihnin bir şey hakkındaki bilgiden başka bir şeyin bilgisine ulaşmasıyla ilgili olan ve zihinde bir bilginin oluşumunu açıklayan *delalet*, *dall* ve *medlûl*den oluşan ikili bir yapıdadır. Göstergebilimde ise başka bir şeyin yerini alabilecek nitelikte olan ve kendisi dışında bir şeyi gösteren her türlü nesne, varlık ya da olguyu *gösterge* olarak adlandırılır ve özellikle Ferdinand de Saussure tarafından *gösteren* ve *gösterilen* olmak üzere ikili bir yapıda ele alınır. Her iki kavram da Aristoteles'in sistemleştirdiği klasik mantıktan izler taşır. Örneğin *delalet* ve *gösterge* epistemolojik içeriğiyle ve bu ikili yapılarıyla benzerdir. Her ikisinde ortaya konulmak istenen bir durum ve bu durumu ses, anlam vb. yönünden tamamlayan iki öge söz konusudur. *Delalet* de *gösterge* de bu ikili düzlemde ayrı düşünülemez. Ancak göstergebilim *gösteren* ile *gösterilen* arasındaki ilişkiyi rastlantısal ve saymaca olarak değerlendirir. *Dall* ve *medlûl*, rastlantısal ya da saymaca olmasından çok bağlantısal özelliği ile ön plana çıkar. Bu noktada Saussure, dil göstergesini, ilişkin olduğu gerçekle doğal bir bağlantı kuran belirtiden ve saymaca olmasına karşılık nedensellik de içeren ve daha çok görsel olan simgeden ayırır (Vardar vd. 2007: 106). Böylelikle dil göstergesi bütünüyle, nedensiz ve saymaca olması yönüyle öne çıkar. Bunun yanı sıra *delaletin*, *sözlü delalet (lafzî)* ve *sözsüz delalet (gayr-ı lafzî)* olarak ayrımında mahiyet dikkati çeker ve bu ayrımın alt başlıkları da bulunmaktadır. *Gösterge* türleriyle ilgili çalışmalarda ise Charles Sanders Peirce ve onun göstergenin nesne ile ilişkisini belirlediği görüşü ön plana çıkar. *Görüntüsel gösterge*, *belirti* ve *simge* olarak belirlendiği bu ilişki de *delaletin* türleriyle kesişmektedir. Örneğin insan sesinin bir varlığa işareti ya da bir fotoğrafın insanı tanımlaması gibi *görüntüsel gösterge* ile *aklî delalet* belirli noktalarda benzerdir. Fakat *aklî delalette* doğal bir anlaşma söz konusuysen *görüntüsel gösterge*de benzerlik ilişkisi ön plandadır. *Vaz'î delalet* ile *simge* de belirli noktalarda örtüşmektedir. Herhangi bir canlının, kavram ya da eşyanın bir toplumda yerleşmiş davranış kalıpları veya gizli anlaşmalar dizgesiyle bir anlamı yaratması söz konusudur. *Tabii delalet* ile *belirti* de özellikle izi sürülebilecek mantıksal bağıyla benzerdir.

Gösterge ile delalet arasındaki temel ayrım noktalarından birisinin, işlevsel alanda ortaya çıktığını belirtebiliriz. Batı'da özellikle Saussure ve Pierce tarafından çerçevesi çizilen gösterge kavramı, zaman içerisinde uygulama alanlarının artması, içerik ve yorumlanışlarının değişmesi bakımından delalet kavramından ayrılmıştır. Saussure'ün gösteren-gösterilen ilişkisi üzerine konumlandığı ve temelde toplumsalı ilgilendiren *dil* ile bireyseli ilgilendiren *sözün* keskin çizgilerle ayrılması (Saussure 2001: 50) üzerine kurulu dilbilim incelemeleri zamanla toplumsal bağlamı da içerecek biçimde gelişim göstermiştir.

Saussure'ün dile ilişkin belirlemeleri, ardılları üzerinde derin etkiler bırakmış, göstergebilim alanında ortaya çıkan dil incelemeleri belli bir yoğunluğa ulaştıncaya araştırmacılar, ortaya konan bu verilerle dilsel gerçekliğin öbür yanına, yani söze de yönelmeye başlamışlardır. Örneğin, Saussure'deki dil / söz ayrımı Emile Benvenist tarafından dil / söylem karşıtlığı olarak yorumlanmıştır (Vardar 2001: 49-50).

Klasik yapısalcılığın, konuşma ve yazı ayrımını derinleştirerek gösteren ve gösterilen ilişkisi üzerine yoğunlaşmasından sonra, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli disiplinler göstergeye farklı

anlamlar yükleyerek bu kavramın anlam alanını genişletmişler ve işlevsel duruma gelmesini sağlamışlardır. Antropolog Lévi Strauss ve kültürel semiyolog Roland Barthes da çalışmalarını yapısalılık içerisinde konumlandırmış, Lacan yapısal dilbilimin göstergeler sistemini kullanarak yapısalcılığın ihmal ettiği özneyi ortaya çıkaran söylem sürecini açıklama çabası içinde olmuştur. Başlangıçta yapısalcılığı benimseyen Derrida, Saussurecü dilbilimi eleştirerek postyapısalılık içerisinde yer almış ve Foucault'yla birlikte Saussurecü ve Straussçu yapısalılıktan keskin bir şekilde ayrılmışlardır (Sözen 2014: 41-42). 1970'li yıllarda başta Gunther Kress olmak üzere İngiltere'deki East Anglia Üniversitesi'nde çalışan bir grup dilbilimci, dilin küçük ölçekli yapısal özelliklerinin belirleniminin yanı sıra toplum içinde kullanımının ele alınması, dolayısıyla toplumdilbilim, metin çözümleme ve edimbilim çalışmaları kapsamında iletişimsel yetinim ve edimbilimsel yorumlamanın da özelliklerine bakılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Geleneksel dilbilimin gösterge ve anlam arasındaki ilişkiyi yalnızca dilsel bağlamda ele almasına karşıt olarak bu ilişkiyi kuran toplumsal, tarihsel ve politik süreçlerin de işin içine katılması gerektiği tezini ön plana alarak eleştirel dilbilimin temellerini atmışlardır (Büyükkantarcioglu 2006: 121-122). Yirminci yüzyılın özgün ve öncü düşünürlerinden olan Foucault, göstergeyi söylemsel oluşumlar bağlamında ele alır ve ilk olarak ilgili söylem oluşumunun ortaya çıkardığı özel bir özne konumunun bulunduğunu varsayar, ikincisi söz konusu ifadeyi oluşturan gösterenler kümesine belli bir dinamik yükler ve son olarak da başka ifadelerden dikkat çekici derecede farklı olması nedeniyle bunun kesin bir materyalizme sahip olduğunu varsayar. Böylelikle söylemi, 'aynı söylem oluşumuyla mümkün kılındığı ölçüde bir ifadeler grubu' (Marshall 1999: 693) olarak tanımlar. Bu anlamda Foucault'daki *gösteren-gösterilen* ilişkisi toplumsal bağlamı içerisinde anlam kazanır. Sonuç olarak İslam geleneği içerisinde konumlanan delalet kavramı, zihinde bir bilginin oluşumunu açıklamaya çalışır ve delalet eden ile delalet olunan ilişkisi üzerine eğilir. Gösterge kavramı, başlangıçta sözü merkeze alarak gösteren ve gösterilen ilişkisi üzerine eğilmiş, zaman içerisinde farklı disiplinlere de veriler sunarak kullanım alanını genişletmiş ve toplumsal bağlam içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (2000). *Belagat-ı Osmâniye*. Hazırlayan: Turgut Karabey-Mehmet Atalay. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktulum, Kubilay (2004). "Göstergebilim". *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*. 5 (7). S. 1-12.
- Bingöl, Abdülkuddûs (1993). *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bolay, Naci (1990). *Farabi ve İbni Sina'da Kavram Anlayışı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bolay, Naci (1994). "Delalet". *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. S. 119.
- Büyükkantarcıoğlu, Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Erkman-Akerson, Fatma (2005). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Erkman-Akerson, Fatma (2008). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Filizok, Rıza (2001). *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi. <http://www.egeedebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=247>, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).
- Hengirmen, Mehmet (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Kıran, Zeynel-Kıran Eziler, Ayşe (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çevirenler: Osman Akınhay-Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Öner, Necati (2017). *Klasik Mantık*. Ankara: Divan Kitap.
- Rifat, Mehmet (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta (2016). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belagat*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Saussure, Ferdinand de (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çeviren: Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Sözen, Edibe (2014). *Söylem Belirsizlik Mübadele Bilgi/Güç ve Refleksivite*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Vardar, Berke (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, Berke vd. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vendryes, J. V. (2001). *Dil ve Düşünce*. Çeviren: Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yılmaz Orak, Kadriye (2013). *Belagat Geleneğimiz ve Belagat-i Lisân-ı Osmanî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz Orak, Kadriye-Orak, Bayram (2012). "Belagatin Felsefî Temeli: Mantık". *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*. Adana. s. 224-227.

